

Opponensi vélemény
VARGA JÚLIA *A felsőfokú végzettségűek foglalkozási mobilitása*
című MTA doktori értekezéséről

Varga Júlia értekezése a felsőfokú végzettségűek foglalkozási mobilitását vizsgálja. Emellett, illetve ezen belül kitér az egyéb végzettségűek foglalkozási mobilitásának, továbbá a felsőfokú tanulmányokhoz kapcsolódó oktatási mobilitás és a foglalkozási mobilitás lehetséges kapcsolatának vizsgálatára, és kiemelten foglalkozik a közsférában alkalmazott két felsőfokú végzettségű csoportnak: a pedagógusoknak és az orvosoknak a foglalkozási mobilitásával.

Főként az emberitőke-modellre támaszkodva, ökonometria módszerek felhasználásával von le következtetéseket. Fontos, ugyanakkor itthon kevésbé kutatott kérdéseket vizsgálva több újdonsággal is szolgál.

*

Értekezése *bevezetőjében* a szerző rögzíti vizsgálódásának célját, és bemutatja azokat az elméleti kereteket – az emberitőke-modell foglalkozásspecifikus ismereteket is magában foglaló változatait és az ún. job-shopping- („álláskeresgélési”) modelleket –, melyekre vizsgálódását alapozza. Mint rámutat, az általános és a foglalkozásspecifikus készségek és tudás megkülönböztetésének fontossága az emberi tőke e két elemének a foglalkozásváltoztatás valószínűsége szempontjából eltérő jelentőségéből adódik.

*

Az értekezés *első része* – az 1. fejezet – azt vizsgálja, hogyan alakult a foglalkozási mobilitás Magyarországon 1997 és 2014 között, s hogy mi a szerepe a foglalkozásspecifikus emberi tőke transzferálhatóságának („átvihetőségének”) a foglalkozási mobilitásban.

A vizsgált időszakban már lezárult a rendszerváltozáshoz köthető transzformációs sokk, mely komoly átrendeződést hozott a foglalkoztatás összetételében, jelentősen megnövelve a felsőfokú végzettségűek iránti keresletet. A fejezet először áttekinti - a korábbi irodalomra támaszkodva - a transzformációs sokk következtében végbement átrendeződést a magyar munkaerőpiacon, majd a nemzetközi irodalom segítségével bemutatja, milyen országközi különbségek figyelhetők meg a foglalkozási mobilitás mértékében. Ezt követően a foglalkozási mobilitás magyarországi meghatározóit a fejezet a KSH munkaerő-felvételeinek adataiból képzett panel adatbázisra támaszkodva, két modell segítségével vizsgálja. Az első modell a foglalkozás változtatásának valószínűségét elemzi függetlenül a mobilitás irányától, a második pedig azt, hogy a foglalkozást változtatók körében hogyan alakul a mobilitás egyes irányainak irányának (felfelé, lefelé, illetve oldalirányba történő elmozdulások) előfordulási valószínűsége. A foglalkozásváltoztatások azonosítása FEOR-kódok segítségével történik, többféle módon. Az 1-jegyű FEOR-csoportok közötti váltás alapján kerül sor a foglalkozásváltoztatás irányának azonosítására, míg az egyéb elemzések részint a 2-jegyű, részint pedig a 4-jegyű FEOR-kódokat veszik alapul, illetőleg összevont foglalkozási csoportosítást is alkalmaznak. A többféle besorolás szerint is elvégzett elemzés robusztusságvizsgálatként szolgál: a hasonló eredmények megerősítik, hogy nem valamilyen mérési hibának a következményei.

A vizsgálati eredmények szerint Magyarországon a foglalkoztatásváltoztatás valószínűsége az alacsony végzettségűek körében a legnagyobb, és kisebb azok esetében, akik több foglalkozásspecifikus ismeretre tettek szert akár a formális iskolarendszerben – mint a szakmunkás–szakiskolai végzettségűek vagy a felsőfokú végzettségűek –, akár munka közben szerzett ismeretek és készségek nyomán. A szakmunkásképzőt–szakiskolát végzettek nagyobb valószínűséggel mozognak lefelé a foglalkozási hierarchiában, amiből arra következtethetünk, hogy egyrészt foglalkozásváltoztatásaik nem önkéntesek, másrészt ismereteik transzferálható hányada csak alacsonyabb szintű foglalkozásokban hasznosítható. A felsőfokú végzettségűek is kevésbé mobilak, mint a referenciakategóriának választott érettségizettek, ami annak tudható be, hogy foglalkozásváltoztatásaik költségesebbek, mivel foglalkozásspecifikus emberi tőkéjük egy része foglalkozásváltoztatáskor elvész. A felsőfokú végzettségűek ugyanakkor, ha

mégis foglalkozást váltanak, nagyobb valószínűséggel mozdulnak felfelé, ami arra utal, hogy foglalkozásváltoztatásaik inkább önkéntesek, és ismereteik transferálható hányada nagyobb.

A legfeljebb általános iskolát végzettek mobilitását értékelve a szerző hangsúlyozza, hogy intenzív és 2012 után megugró foglalkozási mobilitásuk jelentős részben a közfoglalkoztatottként dolgozók mobilitásának tudható be. Bemutatja azt is, hogy az általános iskolai végzettségű foglalkoztatást változtatók között a közmunkásként dolgozók aránya 2009 után meredeken növekedett, s a vizsgált időszak végére a 40 százalékot is meghaladta. Mindezt figyelembe véve – ahelyett, hogy a mobilitást vizsgáló modellekben kontrollál a közmunkás státuszra – talán célszerű lett volna inkább kihagynia az elemzésből a közmunkásként dolgozókat azon az alapon, hogy e csoport foglalkozásváltoztatásainak oka valószínűleg alapvetően adminisztratív jellegű, és emellett az is elképzelhető, hogy foglalkozásukat a Munkaerő-felvételek különböző hullámaiban hol a tényleges tevékenységüknek megfelelően, hol egyszerűen „Egyéb egyszerű foglalkozások”-nak kódolják. Mivel azonban az elemzés fókuszában a felsőfokú végzettségűek foglalkozási mobilitása áll, és az empirikus modellekben az érettségizettek a választott referenciakategória, ezért az értekezés megállapításai szempontjából ennek nincs érdemleges jelentősége. Az szólhatna mégis a közmunkás dolgozók kihagyása mellett, hogy így kevésbé mutatkozna kiugrónak az alacsony végzettségűek mobilitása, és érzékletesebben mutatkoznának meg a többi foglalkozási csoport közötti különbségek.

*

A felsőfokú végzettségűek kis foglalkozási mobilitásának az is oka lehet, hogy körükben az „álláske-reszgélés” (job shopping) kevésbé a munkaerő-piacra lépés utánra esik, inkább korábban: felsőfokú tanulmányaik idejére, hallgatói mobilitás (programok közötti váltás, újabb felsőfokú tanulmányok) formájában. Ezt vizsgálja az értekezés *második részében* a 2. és 3. fejezet. Az előbbi a felsőoktatási férőhelykínálat szabályozási gyakorlatának hatását elemzi a felsőoktatásba jelentkezők jelentkezési stratégiájára, az utóbbi fejezet pedig azt vizsgálja, hogy az állami felsőoktatási férőhelyek elosztási gyakorlata hogyan befolyásolja a pályakezdő diplomások további felsőfokú tanulmányainak, ezen belül tanulmányaik szakirányváltásának valószínűségét.

A 2. fejezet először arra mutat rá, hogy az a magyarországi gyakorlat, amelyben a központi kormányzat valamennyi intézményre/szakcsoportra finanszírozási formánként meghatározza a felvehető hallgatók számát, szinte egyedülálló a nemzetközi gyakorlatban. A fejezet a felsőoktatásba jelentkezők jelentkezési stratégiájának három elemét vizsgálja ökonometriai modellek segítségével: a jelentkezések számáról szóló döntést, az állami finanszírozású és a költségtérítéses képzés közötti választást, valamint a tanulmányok képzési területének és intézményének megválasztását. A nagymintás kérdőíves felvétel adataira támaszkodó elemzésből kiviláglik: az adott szabályozási keretek között racionális választások nyomán juthatnak el a jelentkezők oda, hogy rosszabb munkaerő-piaci perspektívájú szakokra, képzési területekre pályáznak, fenntartva ezzel a keresletet a munkaerő-piaci boldogulást tekintve kevésbé ígéretes képzések iránt is.

A 3. fejezet arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen tényezők befolyására szereznek pályakezdők más szakcsoportban újabb felsőfokú diplomát, illetőleg folytatnak inkább a korábban megszerzett végzettségüknek megfelelő szakcsoportban magasabb szintű tanulmányokat. Az elemzés arra a következtetésre jut, hogy akik nem a legjobban preferált képzési területeken szereztek meg első diplomájukat, azok nagyobb valószínűséggel vesznek részt további felsőfokú tanulmányokban, és szereznek az első diplomájuktól eltérő képzési területen második végzettséget.

Az értekezés második részének fontos következtetése, hogy a hallgatói mobilitás mértéke összefügg a felsőoktatási szabályozás rendszerével. Konkrétabban, a központi létszámkorlátozások azzal, hogy a felsőoktatásba jelentkezőket olyan stratégiai viselkedésre készíthetik, amelynek eredményeképpen nem az általuk leginkább preferált képzésterületekre kerülnek be, a későbbiekben olyan további tanulmányokra indíthatják őket, amelyek révén a preferált szakcsoportban is végzettséget szerezhetnek. Vagyis részben a szabályozás következtében nő a hallgatói mobilitás.

Nem rendelkezvén arra vonatkozó adatokkal, hogy a fiatal diplomások első végzettségüket kedvenc szakterületükön szereztek-e meg, a szerző elemzésében egy proxy változót használt: azt, hogy

felsőfokú tanulmányainak megkezdésekor a fiatal diplomásnak a jelentkeztettek és a felvettek közötti arány tükrében annak idején mennyire volt nehéz bekerülnie az első diplomát nyújtó intézménybe/szakra. A szerző indokolása szerint azok, akik olyan szakon/intézményben végeztek, ahová könnyebb volt bekerülni, valószínűleg nem az általuk leginkább preferált szakterületen szereztek diplomát, míg akik olyan szakon/intézményben, ahova nehéz volt bekerülni, valószínűsíthetően igen. Bár ez az érvelés a 2. fejezet korábbi eredményei alapján elfogadható, a proxy változó alkalmazása kétségeket is felvet. Ti. akik olyan szakra kerültek be, ahová nehéz volt bejutni, vélhetően a jobb képességűek közül kerülnek ki, aminek folytán a proxy változó a intézmény/szak szerinti átlagos képességeket is méri. Márpedig ha feltesszük azt, hogy a jobb képességűek kisebb valószínűséggel váltanak szakterületet, akkor a feltárt összefüggés nem feltétlenül annak a következménye, hogy az egyén általa mennyire preferált szakterületre került be, hanem hogy milyenek a képességei.

Az értekezés második részének végén, nemzetközi összehasonlító vizsgálati eredményeket idézve, a szerző arra a következtetésre jut, hogy a felvételi szabályozás szerepe mellett a felsőoktatás és közoktatás egyéb magyarországi sajátosságai is szerepet játszanak az alacsony foglalkozási mobilitásban. Ilyen sajátosság a szakspecifikus ismeretek átadására helyezett nagy hangsúly. Az egyének foglalkozási pozícióját nagymértékben meghatározza kiinduló végzettségük, amiből következően fontos az első foglalkozás végzettség/képzettségilleszkedése. Ennélfogva az egyének ösztönözve vannak arra, hogy megpróbáljanak munkába állásuk előtt olyan képzési programokban végzettséget szerezni, melyeket jobban értékel a munkaerő-piac, azon az áron is, hogy így meghosszabbodik a tanulmányi idejük. Ez további magyarázatul szolgál a magas hallgatói és alacsony foglalkozási mobilitásra.

Az értekezés e része röviden kitér a magyarországi munkaerő-piaci szabályozás olyan sajátosságaira is, amelyek az oktatási rendszer jellemzőin túlmenően szintén csökkentik a foglalkozási mobilitást. Megállapítja, hogy a magyar foglalkoztatásvédelem európai összevetésben nem tekinthető szigorúnak, sőt, már a 2013-ban végrehajtott lazítás előtt is a legkevésbé szigorúak közé tartozott. Munkaerő-piaci szabályozásunknak erre a sajátosságából egyáltalán nem következik alacsony foglalkozási mobilitás. Ilyen irányban hathat viszont a foglalkozások betöltésének feltételeit előíró szabályozás: hogy a foglalkozások mekkora hányadának betöltését kötik meghatározott képzettséghez, illetve valamilyen engedélyhez. Magyarország azok közé az országok közé tartozik, ahol az átlagnál magasabb ez az arány – a dolgozók több mint egynegyedét érinti. A meghatározott felsőfokú végzettséghez kötött foglalkozások különösen hangsúlyosan vetik fel azt a kérdést, hogy foglalkozási mobilitás esetén az egyén és a társadalom számára is elvész a foglalkozásváltoztató foglalkozásspecifikus emberi tőkéje.

*

Az értekezés *harmadik részének* két fejezete – a 4. és az 5. fejezet – a közszférában dolgozó felsőfokú végzettségűek két népes foglalkozási csoportjának: a tanároknak és az orvosoknak a foglalkozási mobilitását vizsgálja. Mindkét foglalkozás gyakorlása képesítéshez kötött, a képzési ideje elsősorban az orvosoknak, de a pedagógusoknak is hosszú, és a foglalkozást gyakorlók összetétele, minősége meghatározó szerepet játszik a közszolgáltatások minőségének alakulásában. A pályaelhagyás, a foglalkozásspecifikus emberi tőke elvesztése pedig a hosszú képzési idő következtében komoly társadalmi költségekkel járhat.

A 4. fejezet azt elemzi, hogy milyen szerepet játszik a pedagógusok pályaelhagyási döntésében a kereset, s hogy a tanárok pályaválasztása és pályaelhagyása során megfigyelhető-e negatív minőségi szelekció. Az 5. fejezet pedig az orvosok pályaelhagyását és migrációját elemzi.

A tanárok mobilitását vizsgáló fejezet első része a pályakezdő tanárok pályaelhagyását elemzi a Fiatal Diplomások Életpálya-vizsgálata adatai alapján, a második rész pedig arra keres választ egy nagy méretű, adminisztratív adatokon alapuló panel adatbázis segítségével, hogy miként befolyásolta a tanárok pályaelhagyását a 2002-es közalkalmazotti béremelés. Az értekezés bemutatja, hogy a relatív jövedelem meghatározó szerepet játszik a tanárok pályaelhagyásában, mégpedig minden korcsoportban, de különösen a fiatal korcsoportok esetében. A fiatal pályaelhagyó tanárok többsége nem csak a szakmát, de az oktatási szektort is elhagyja. Az értekezés bemutatja, hogy a tanári pályaelhagyás negatív minőségi szelekció mellett megy végbe, mely a tanári pályaválasztás és tanári életpálya minden pontján érvényesül. A tanári pályát választók jellemzően a rosszabb képességűek közül, a pályát elhagyók –

akár a pálya elején, akár a munkaerő-piaci életpálya későbbi pontjain - pedig a jobb képességű, jobb alternatív munkaerő-piaci lehetőségekkel rendelkezők közül kerülnek ki. A dolgozat bemutatja azt is, hogy a közalkalmazotti béremelés átmenetileg ugyan a pályán tartotta a fiatal tanárokat, de a hatása egy-két év alatt eltűnt, mivel a tanárok egyéb diplomásokhoz mért relatív bére ismét romlani kezdett. A tanári pályaelhagyásról adott elemzés meggyőző ereje ötletes módszertani eljárásoknak is köszönhető, mint a tanárként és nem tanárként dolgozók alternatív keresetének meghatározása, illetőleg az a szelekciós egyenletben használt változó, hogy az egyén szülei tanárok voltak-e.

Az orvosok pályaelhagyását és migrációját elemző 5. fejezet is adminisztratív adatokon alapuló nagy méretű panel adatbázisra épül. Ez a fejezet a magyarországi orvosok belföldi pályaelhagyásának – nem orvosi állásban való elhelyezkedésüknek –, továbbá külföldre vándorlásuknak s egyéb okból bekövetkezett pályaelhagyásuknak a meghatározóit és valószínűségük változását elemzi. Az elemzés fontos újdonsága annak kimutatása, hogy Magyarországon az orvosok külföldre vándorlásához hasonló súlyú probléma a belföldi pályaelhagyás is – amikor is itthon helyezkednek el nem orvosi állásban –, és hogy a pályamódosítás nem korlátozódik a fiatal orvosokra, az idősebb korcsoportokhoz tartozó orvosok is nagy arányban hagyják el a pályát. A pályaelhagyók többségének új állása ugyan kapcsolódik tanulmányaihoz, de 40 százalékuk olyan ágazatokban és állásokban helyezkedik el, melyeknek semmi közük az orvosi tanulmányokhoz. Ez, miközben egyéni szinten jelentős keresetnövekedést eredményez, komoly emberitőke-vesztéssel jár a társadalom számára. A fejezet külön érdeme, hogy részletesen bemutatja az orvosok pályaelhagyásának, illetőleg migrációjának mérési nehézségeit.

*

A disszertáció értékelésének összegzéseként megállapítom, hogy Varga Júlia magas színvonalú, igényes munkát készített, mely bizonyítja szakmai felkészültségét és kutatói képességeit. A kutatás során alkalmazott módszertant alaposan ismeri, a kutatási céloknak megfelelően használta.

Ennek megfelelően javasolom értekezésének nyilvános vitára bocsátását.

Budapest, 2018. május 24.

Gábor R. István